

ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

КАРА СВІТЛАНА ІВАНІВНА

УДК 378.147.11:373.3

**ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ
УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата педагогічних наук

Житомир – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Бердянському державному педагогічному університеті, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор

Конох Анатолій Петрович,

Запорізький національний університет,

завідувач кафедри теорії та методики

фізичної культури і туризму.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор

Романишина Людмила Михайлівна,

Хмельницький національний університет,

професор кафедри соціальної роботи

і соціальної педагогіки;

кандидат педагогічних наук, доцент

Кіт Галина Григорівна,

Вінницький державний педагогічний

університет імені Михайла Коцюбинського,

доцент кафедри дошкільної та початкової освіти.

Захист відбудеться «03» жовтня 2012 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 14.053.01 у Житомирському державному університеті імені Івана Франка за адресою: 10008, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40, 2-й поверх, конференц-зал.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Житомирського державного університету імені Івана Франка (10008, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40).

Автореферат розісланий «01» вересня 2012 р.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

С. Л. Яценко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Зміна концептуальних засад сучасної освіти, що окреслюється в основних положеннях вітчизняних нормативно-правових документів (Конституції України (1996), законах України “Про освіту” (1996), “Про вищу освіту” (2002), Концепції педагогічної освіти (1998), Національній доктрині розвитку освіти (2002), Державній програмі “Вчитель” (2002), міжнародних актах, які забезпечують реалізацію Болонського процесу, передбачає перенесення основних акцентів з пізнавально-інтелектуальної сфери особистості на розвиток її творчих здібностей. Зростає потреба в нових педагогічних кадрах, спроможних працювати в сучасних умовах розвитку державності України, здатних створити оптимальні умови саморозвитку, самоосвіти і самореалізації особистості впродовж її навчання в закладах освіти різних типів і профілів.

Одним із пріоритетних напрямів удосконалення професійної педагогічної освіти фахівців визначено врахування трансформацій їхніх професійних функцій, що вимагає оновлення сучасного змісту підготовки вчителів початкових класів, зокрема, в аспекті організації і проведення педагогічної практики.

Питання підготовки майбутніх педагогів і формування їхньої особистості окреслено в працях М. Адамовського, С. Архангельського, О. Антонової, Г. Васяновича, С. Вітвицької, С. Сисоєвої та ін. Теоретико-методологічні засади підготовки майбутніх учителів досліджували Ю. Бабанський, В. Бондар, О. Дубасенюк, В. Сластьонін та ін. Проблеми оптимізації змісту й засобів, які сприяють підвищенню майстерності вчителя, стали предметом дослідження таких науковців, як В. Гусев, М. Євтух, І. Зязюн, М. Левківський, В. Семиченко, Т. Сущенко, Н. Якса та ін. Особливостям змісту й організації педагогічної практики студентів присвячені праці О. Абдулліної, Н. Загрязкіної, Н. Кичук, Н. Кузьміної, О. Плахотнік та ін.

Теоретичні та методологічні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи досліджували Ш. Амонашвілі, О. Мороз, О. Савченко, В. Сухомлинський та ін. Окремі аспекти ступеневої підготовки розглядалися в працях С. Власенко, Л. Хомич та ін. Проблеми практичної підготовки майбутніх учителів початкової школи в Україні та за кордоном вивчали О. Лавріненко, Н. Казакова та ін. Особливості організації педагогічної практики студентів вищих педагогічних навчальних закладів висвітлені у наукових розробках Г. Коджаспірова, М. Козія, П. Решетнікова та ін. Формування дослідницьких і діагностичних умінь майбутніх учителів початкових класів розглядалися в роботах Л. Коржової, О. Мельника та ін.

Незважаючи на ґрунтовність досліджень, присвячених підготовці педагогів, проблема формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі

педагогічної практики у вищому навчальному закладі не була предметом спеціального дослідження.

Недостатньо обґрунтовано сутність і значення педагогічної практики у формуванні професійної компетентності майбутніх фахівців зазначеного напрямку. Потребує детального розгляду її організаційна, нормативна й методична бази, особливості проведення за різними видами та формами. На сьогодні практично відсутня теоретично обґрунтована модель формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики, не уточнено основні критерії, показники та рівні її сформованості.

У сучасній теорії і практиці професійної освіти наявні суперечності: між соціальним замовленням на підготовку кваліфікованих учителів початкових класів і недостатнім рівнем сформованості їхньої професійної компетентності; потребою закладів освіти в професійно-творчих педагогічних кадрах і відсутністю теоретично обґрунтованої моделі, реалізація якої забезпечує цей процес у ході педагогічної практики; накопиченням значного професійно-методичного потенціалу педагогічної практики й недостатніми умовами його використання.

Актуальність дослідження та недостатній рівень теоретичної та практичної розробки проблеми визначили вибір теми дисертаційної роботи: **“Формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики”**.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана відповідно до тематичного плану наукових досліджень Запорізького національного університету “Оновлення концептуальних засад української професійної освіти на етапі євроінтеграції” (Державний реєстраційний номер 0109U002114). Тему дисертації затверджено науково-технічною радою Запорізького національного університету (протокол № 3 від 21.12.2006 р.) та погоджено в Раді з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 2 від 27.02.2007 р.).

Мета дослідження – розробити модель та організаційно-методичні умови формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики.

Відповідно до мети визначено такі **завдання**:

1. Проаналізувати стан проблеми в теорії та практичній діяльності вищих навчальних закладів, уточнити сутність базових понять дослідження.
2. Визначити сутність, структуру та зміст формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів у досліджуваному напрямі.
3. Розробити критерії, показники та рівні сформованості зазначеної компетентності майбутніх педагогів початкових класів у ході педагогічної практики.

4. Теоретично обґрунтувати, розробити й експериментально перевірити ефективність моделі та організаційно-методичних умов формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

5. Розробити організаційно-методичне і програмне забезпечення практичної підготовки майбутніх учителів початкових класів з метою ефективного формування професійної компетентності.

Об'єктом дослідження є професійна компетентність майбутніх учителів початкових класів як складова їх практичної підготовки.

Предмет дослідження – модель та організаційно-методичні умови формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що підвищення рівня професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів відбудеться за умови розробки науково обґрунтованої моделі, забезпеченням організаційно-методичних умов, удосконаленням змісту, форм і методів професійної підготовки у ході педагогічної практики.

Методологічною основою дослідження є: загальнофілософські положення про взаємозв'язок і взаємообумовленість педагогічних явищ і процесів, єдність теорії та практики навчання, теоретичної та практичної пізнавальної діяльності, основні дидактичні принципи, теорія інтегрованого навчання, концепція діяльнісного підходу до підготовки майбутніх фахівців, психолого-педагогічні теорії розвитку й саморозвитку професійних якостей особистості в процесі навчальної діяльності.

Теоретичну основу дослідження становлять: загальнопедагогічні концепції (В. Андрющенко, І. Зязюн, О. Пометун та ін.); ідеї формування професійної компетентності майбутніх фахівців (В. Бондар, Б. Гершунський, Н. Тализіна та ін.); наукові положення компетентнісного підходу до підготовки сучасного фахівця (Г. Балл, Н. Кузьміна, В. Сластьонін, та ін.); теорія професійної підготовки майбутнього вчителя (О. Абдулліна, О. Антонова, С. Вітвицька, Г. Васянович, О. Дубасенюк, І. Зимня, Н. Ничкало, Н. Якса та ін.).

Для вирішення завдань застосовано наступні **методи дослідження**: *теоретичні* – аналіз філософської, педагогічної та психологічної літератури, праць вітчизняних і зарубіжних авторів, нормативно-правових документів, методичних матеріалів щодо організації практики студентів для визначення стану досліджуваної проблеми в теорії та практиці професійно-педагогічної підготовки майбутніх фахівців; зіставлення, узагальнення і синтез інформації з метою окреслення сутності, змісту, структури й особливостей досліджуваного педагогічного явища; моделювання процесу формування професійної компетентності майбутніх учителів

початкових класів у ході педагогічної практики; *емпіричні* – анкетування, опитування, бесіди, спостереження за навчально-виховною діяльністю студентів, педагогічний експеримент (констатувальний та формувальний етапи) для вивчення сучасного стану організації педагогічної практики студентів, виявлення рівнів сформованості професійної компетентності майбутніх фахівців, перевірки ефективності впровадження авторської моделі та відповідних організаційно-методичних умов; методи математичної статистики з метою перевірки достовірності результатів експерименту, їх кількісного та якісного аналізу; графічний метод – для оформлення результатів дослідження.

Організація дослідження. Дослідження здійснювалося у три етапи протягом 2006-2012 років.

На першому етапі (2006-2007 рр.) – теоретико-аналітичному – проаналізовано стан розробки проблеми у вітчизняній та зарубіжній педагогічній теорії і практиці; обґрунтовано актуальність, мету, завдання, визначено об'єкт і предмет дослідження, уточнено базові поняття, розроблено програму дослідно-експериментальної роботи.

На другому етапі (2007-2008 рр.) – діагностико-пошуковому – проведено констатувальний етап експерименту та відповідно до його результатів конкретизовано гіпотезу дослідження, виокремлено й систематизовано критерії, показники та рівні сформованості професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів; теоретично обґрунтовано авторську модель, розроблено методiku проведення формувального етапу експерименту.

На третьому етапі (2009-2012 рр.) – формувально-узагальнювальному – розроблено організаційно-методичне і програмне забезпечення процесу формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів у ході педагогічної практики; здійснено формувальний етап експерименту, узагальнено й оформлено його результати; сформульовано висновки й окреслено перспективи подальших наукових розвідок.

Експериментальна база дослідження. Дослідницько-експериментальна робота проводилася на базі Бердянського державного педагогічного університету, Мелітопольського державного педагогічного університету та Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає в тому, що: *вперше* теоретично обґрунтовано і розроблено авторську модель та організаційно-методичні умови формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики (удосконалення процесу організації педагогічної практики, орієнтованої на формування професійної компетентності майбутніх учителів, реалізація особистісно орієнтованого підходу, формування аналітичних умінь майбутніх учителів у

ході науково-дослідної роботи); *уточнено* сутність таких понять, як “професійна компетентність майбутнього вчителя” та “педагогічна практика майбутніх учителів”; *удосконалено* критерії, показники та рівні професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів у ході педагогічної практики; *подальшого розвитку набули* положення щодо структури професійної компетентності, організації та проведення педагогічної практики майбутніх учителів початкових класів.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що впроваджено й експериментально перевірено авторську модель формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів з використанням ресурсів педагогічної практики; узагальнено практичний досвід діяльності вищих навчальних закладів щодо формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів у визначеному напрямі; розроблено засоби діагностики стану професійної компетентності майбутніх учителів; впроваджено відповідне методичне забезпечення (програми безперервної практики, систему завдань для студентів, облікову документацію, методичні рекомендації “Педагогічна практика як чинник підвищення професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів”, які можуть бути впроваджені в навчальний процес ВНЗ).

Результати дослідження **впроваджено** в навчально-виховний процес Бердянського державного педагогічного університету (довідка № 63/2456-08 від 17.12.2010 р.), Мелітопольського державного педагогічного університету (довідка № 06/78 від 20.01.2010 р.) та Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди (довідка № 842 від 11.05.2011 р.).

Вірогідність результатів дослідження забезпечено науковою обґрунтованістю вихідних теоретичних положень, аналізом стану досліджуваної проблеми в педагогічній теорії та практиці, застосуванням комплексу методів, адекватних меті, об’єкту, предмету та завданням дослідження, експериментальною перевіркою гіпотези, поєднанням кількісного та якісного аналізу одержаних результатів, позитивними наслідками їх упровадження в практику діяльності педагогічних вищих навчальних закладів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження доповідалися на науково-практичних конференціях різного рівня, зокрема, *міжнародні*: “Інтегративний характер ціннісних вимірів освіти в стандартах Болонського процесу” (Бердянськ, 2008); *міжрегіональні*: “Теорія та практика педагогіки життєтворчості” (Запоріжжя, 2007); *всеукраїнських*: “Особистісно-орієнтований підхід до організації навчально-виховного процесу: проблеми та пошуки” (Бердянськ, 2005), “Аксіологічна парадигма управління освітою” (Бердянськ, 2005), “Організація навчально-виховного процесу у вищій школі в світлі входження України в європейський освітній простір”

(Бердянськ, 2006), “Формування професійної компетенції майбутніх учителів початкових класів” (Херсон, 2007), “Формування адекватної самооцінки як фактор реалізації професійного потенціалу особистості” (Херсон, 2009), “I-V Корфівські педагогічні читання” (Бердянськ, 2007-2011).

Публікації. Основні результати дослідження відображено у 18 одноосібних публікаціях, серед яких: 1 методичні рекомендації, 11 статей у провідних фахових виданнях України, 6 тез наукових доповідей конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (291 найменування, з яких 8 – іноземною мовою), 12 додатків, 13 таблиць, 7 рисунків. Загальний обсяг дисертації становить 234 сторінки, з них –188 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, визначено його мету, завдання, об’єкт, предмет, методи; розкрито наукову новизну, практичну значущість отриманих результатів, подано інформацію щодо апробації та впровадження результатів, наведено дані про структуру дисертації.

У першому розділі – **“Теоретичні засади формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики”** – визначено теоретичні основи, сутність, структуру, зміст та особливості формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики, проаналізовано базові поняття дослідження, окреслено роль і значення педагогічної практики в системі становлення і розвитку вищої школи.

На основі теоретичного аналізу базових категорій дослідження зроблено висновок, що в педагогічній теорії існують різні тлумачення поняття “професійна компетентність майбутнього вчителя”. Зазначено, що більшістю вчених “професійна компетентність” розглядається як форма виконання педагогом професійних функцій, вільне володіння змістом особистої праці, система знань, умінь і навичок педагога, що виявляється під час вирішення на практиці професійно-педагогічних завдань.

У межах дослідження професійна компетентність майбутнього вчителя тлумачиться як сукупність професійних знань, умінь і навичок, важливих якостей особистості, її прагнення на високому рівні здійснювати навчально-виховну, науково-методичну та соціально-педагогічну діяльність, здатність до самооцінки особистісних властивостей і якостей, а також регулювання процесу професійного становлення.

З’ясовано, що структурними компонентами професійної компетентності є

мотиваційний, змістово-операційний та рефлексивний, кожен з яких передбачає наявність відповідних елементів та змісту.

Мотиваційний компонент визначено стрижневим у структурі професійної компетентності, він передбачає сформованість духовного світу особистості – потреб, інтересів, прагнень до здійснення педагогічної діяльності на високому науково-методичному рівні, що вимагає застосування фахових знань, умінь і навичок у реальному навчально-виховному процесі.

Змістово-операційний компонент визначається наявністю знань, умінь і навичок педагога, його професійно значущих якостей.

Рефлексивний компонент професійної компетентності відображає уявлення педагога про себе, особистісні якості та результати діяльності, а також самооцінку, яка формує вміння та навички самоаналізу власної діяльності.

Визначено, що структура професійної компетентності педагога характеризується високим рівнем професійної підготовки до здійснення навчання, виховання та розвитку учнів, мотиваційною спрямованістю на педагогічну діяльність.

Обґрунтовано думку про особливу значущість володіння вчителем практичними вміннями та навичками здійснювати на високому рівні аналіз та адекватний самоаналіз власної діяльності, а також професійно важливих особистісних якостей, реалізація яких забезпечує досягнення позитивних результатів у професійній діяльності.

Доведено, що вдосконалення підготовки педагогічних кадрів залежить не тільки від професійної орієнтації студентів, а й від організації їх підготовки до майбутньої професійної діяльності, зокрема у процесі педагогічної практики.

На основі аналізу історико-педагогічного досвіду розвитку вищої школи визначено, що педагогічна практика майбутніх учителів є важливою складовою здобуття професійної освіти на різних етапах, що потребує постійного пошуку нових шляхів її організації та проведення.

У другому розділі – **“Розробка авторської моделі формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики”** – розкрито зміст та особливості педагогічної практики майбутніх учителів у вищому навчальному закладі, теоретично обґрунтовано та розроблено модель й організаційно-методичні умови формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики.

У результаті аналізу наукових джерел щодо тлумачення категорій “практика”, “педагогічна практика” з’ясовано, що практика є видом людської діяльності, а педагогічна практика – професійної підготовки і невід’ємною складовою педагогічної освіти майбутніх

учителів, важливим засобом формування професійної компетентності, що забезпечує інтеграцію теоретичної та практичної підготовки майбутніх фахівців, ефективну адаптацію студентів до реального педагогічного життя та максимально наближених до професійної діяльності умов.

Обґрунтовано думку, що педагогічна практика майбутніх учителів є складовою професійної підготовки, формою набуття та закріплення теоретико-методологічних, методичних, психолого-педагогічних, філософських, валеологічних та інших знань, умінь і навичок щодо організації навчання, виховання та розвитку учнів (фізичного, інтелектуального, морально-вольового, художньо-естетичного, трудового, креативного); засобом підвищення рівня зацікавленості педагогічною діяльністю.

З метою забезпечення ефективного формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики розроблено відповідні організаційно-методичні умови, серед яких: удосконалення процесу організації педагогічної практики (визначення змісту діяльності студентів, координація злагодженої взаємодії всіх керівників практики – викладачів вищого навчального закладу та вчителів школи; дотримання єдиних вимог керівників до оцінки практичної діяльності студента); реалізація особистісно орієнтованого підходу до формування професійної компетентності (створення ситуації успіху, надання педагогічної підтримки студентам, забезпечення суб'єкт-суб'єктних відносин, розвиток творчої індивідуальності та самостійності); формування аналітичних умінь майбутніх учителів у процесі організації науково-дослідної роботи (аналізу та самоаналізу діяльності, адекватної самооцінки).

У результаті дослідження теоретично обґрунтовано та розроблено авторську модель (рис. 1), реалізація якої спрямовувалася на формування всіх компонентів і складових професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів. Зазначена модель включає взаємопов'язані елементи, що забезпечують формування в студентів професійної спрямованості та інтересу до педагогічної діяльності, професійно значущих особистісних якостей, знань, умінь та навичок, необхідних для успішного здійснення педагогічного процесу в школі та адекватної самооцінки власної діяльності й оцінки діяльності учнів.

Формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики базувалося на принципах: педагогічної спрямованості цілей, завдань і змісту практики; безперервності її організації; забезпечення комплексного характеру, диференціації та індивідуалізації, що передбачало застосування таких підходів: діяльнісного, компетентнісного, особистісно орієнтованого, рефлексивного, антропологічного.

У ході впровадження моделі формування професійної компетентності майбутніх

учителів початкових класів ефективність організації педагогічної практики забезпечувалася якісною теоретичною підготовкою студентів, яка сприяла цілеспрямованому вирішенню конкретних практичних завдань, вибором базових установ, проведенням настановчих конференцій, достатнім методичним забезпеченням цього процесу.

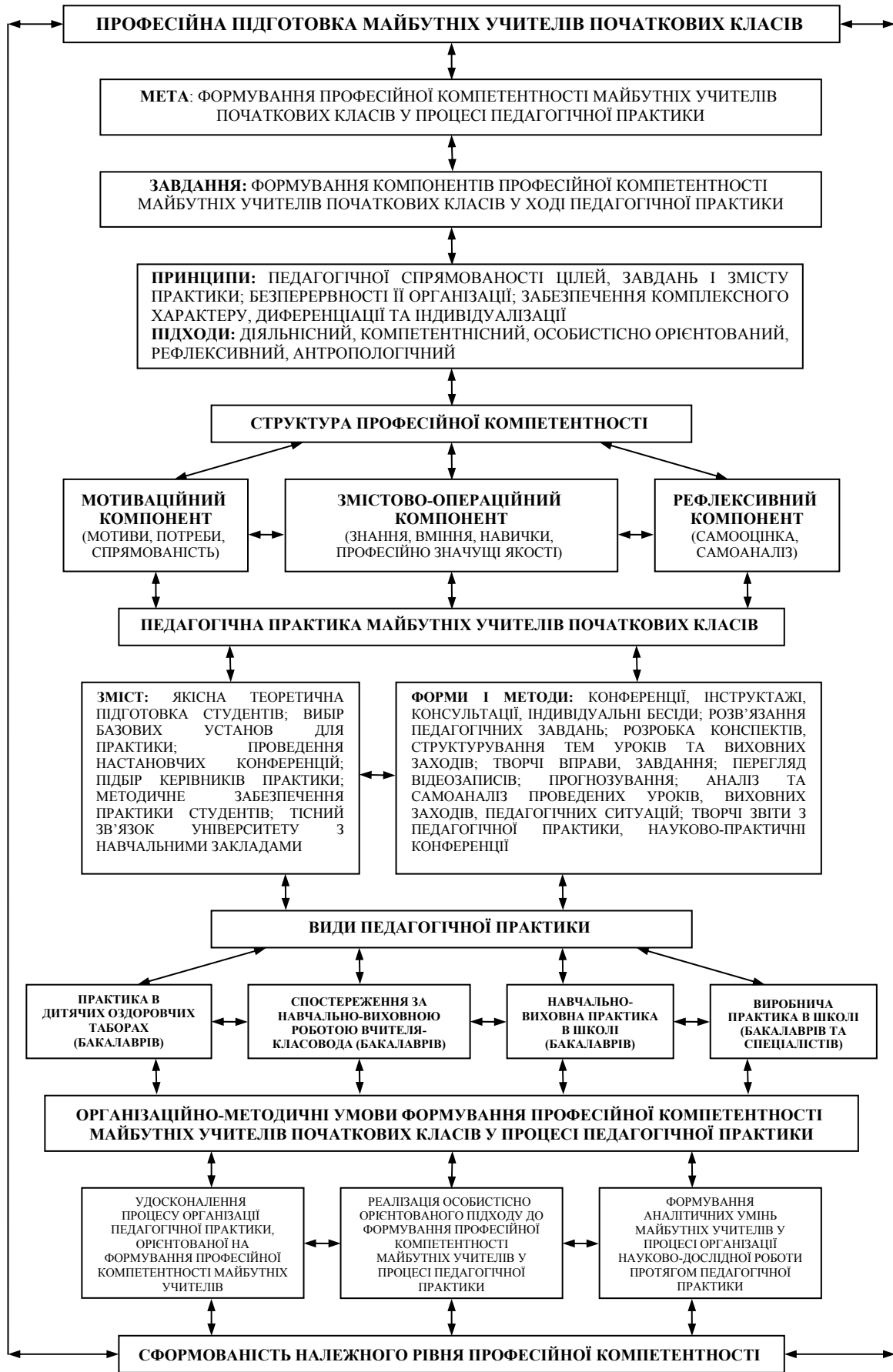

Рис. 1 Модель формування професійної компетентності майбутніх учителів

початкових класів у процесі педагогічної практики

У результаті проведеного дослідження визначено, що найбільш ефективними формами і методами формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики є ті, які забезпечують активну діяльність студентів (наприклад, конференції, інструктажі, індивідуальні бесіди, консультації, розв'язання педагогічних завдань, колективне обговорення проблем, творчі вправи тощо).

З'ясовано, що організаційна система проходження педагогічної практики студентами університету передбачає такі види: в дитячих оздоровчих таборах, спостереження за навчально-виховною роботою вчителя-класовода, навчально-виховна та виробнича в школі. Реалізація кожного з них є логічним етапом у професійному становленні майбутніх учителів, який поступово і комплексно формує всі складові професійної компетентності.

У третьому розділі – **“Експериментальна перевірка ефективності впровадження моделі й організаційно-методичних умов формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики”** – розглянуто етапи та методику педагогічного експерименту, проведено аналіз сучасного стану організації педагогічної практики майбутніх учителів початкових класів, експериментально перевірено ефективність моделі й організаційно-методичних умов формування професійної компетентності студентів, подано аналіз результатів дослідження.

На констатувальному етапі дослідження визначено вихідні рівні сформованості показників мотиваційного, змістово-операційного та рефлексивного компонентів професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

З'ясовано, що важливою результативною складовою педагогічної підготовки, яка відображає рівень фахового становлення вчителя початкових класів, є професійна компетентність, формування якої відбувається протягом навчання у вищому навчальному закладі, зокрема під час педагогічної практики. Визначено, що на початку та наприкінці констатувального етапу експерименту відмінність між показниками рівнів сформованості професійної компетентності у студентів була незначною. У результаті узагальнення результатів даного етапу експерименту окреслено передумови впровадження авторської моделі та організаційно-методичних умов формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів, визначено відповідні зміст, форми та методи.

Мета формувального етапу експерименту полягала у впровадженні та експериментальній перевірці ефективності розробленої моделі та організаційно-методичних умов, що передбачало аналіз та порівняння результатів дослідження в експериментальних і контрольних групах.

Результати такого аналізу засвідчили, що наприкінці формувального етапу експерименту збільшилася кількість студентів експериментальних груп, які мають високий і середній рівні сформованості показників мотиваційного компонента професійної компетентності (високого з 11 до 33 %, середнього з 50 до 59 %) і зменшилася кількість студентів із низьким рівнем з 39 до 8 %.

На основі аналізу динаміки рівня сформованості змістово-операційного компонента професійної компетентності студентів з'ясовано, що в експериментальних групах збільшилися показники високого (з 9 до 30 %) та середнього рівнів (з 54 до 62 %). Показники низького рівня зменшилися з 37 до 8 %.

Порівняльний аналіз отриманих результатів щодо рівнів сформованості показників рефлексивного компонента професійної компетентності студентів експериментальних і контрольних груп свідчить про більш суттєве зростання кількості студентів експериментальних груп, які мають високий (з 9 до 28 %) і середній (з 52 до 59 %) рівні і зменшення кількості студентів низького рівня з 39 до 13 %.

Доведено, що педагогічна практика забезпечує поетапне формування мотиваційного, змістово-операційного та рефлексивного компонентів професійної компетентності майбутніх учителів на основі реалізації наступності цілей, завдань, принципів, змісту, організаційних форм та методів.

Результати експерименту свідчать, що показники сформованості професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів зазнали в експериментальних групах більших позитивних змін порівняно з показниками контрольних. З'ясовано, що на початку дослідження кількість студентів експериментальних груп із високим рівнем професійної компетентності становила 11 %, контрольних – 10 %, наприкінці дослідження відповідно 33 та 13 %. До середнього рівня на початку дослідження належало 54 % студентів експериментальних груп і 56 % контрольних, наприкінці – 59 та 61 % відповідно. Низький рівень на початку дослідження виявлено у 35 % студентів експериментальних та 34 % контрольних груп, наприкінці дослідження – у 8 та 26 % відповідно.

Визначено, що високий рівень професійної компетентності спостерігався у студентів, які проявляють інтерес до педагогічної діяльності, відчувають потребу підвищити рівень своєї професійної компетентності, реалізувати здібності в педагогічній діяльності, мають високу активність в оволодінні професійно важливими знаннями й уміннями, здатні самостійно та творчо вирішувати навчально-виховні завдання, застосовують активні методи навчання, відзначаються стабільністю діяльності, реалізацією можливостей.

У студентів середнього рівня професійної компетентності інтерес до педагогічної

професії недостатньо стійкий, мотиви оволодіння педагогічною професією не завжди співвідносяться з можливостями та бажаннями, виявляється позитивне ставлення до діяльності, однак задоволення від результатів педагогічної діяльності та активність в оволодінні професійно важливими знаннями й уміннями виявляються епізодично, використовуються традиційні методи навчання, не завжди стійка самооцінка, діяльність ефективна, але недостатньо стабільна.

Для студентів низького рівня характерна пасивність в оволодінні педагогічною діяльністю, відсутність інтересу до педагогічної діяльності та потреби підвищити рівень своєї професійної компетентності, мету заняття визначають стихійно, без урахування рівня підготовленості учнів, не орієнтуються у власних інтересах, можливостях і здібностях; самооцінка є переважно неадекватною та нестійкою.

Достовірність отриманих результатів перевірена методами математичної статистики, зокрема, за допомогою критерію Пірсона. Визначено, що відмінність між рівнями сформованості показників професійної компетентності студентів експериментальних та контрольних груп є незначною.

Отже, отримані результати формувального етапу експерименту свідчать про доцільність та ефективність запропонованої моделі та організаційно-методичних умов формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики.

Проведене дослідження й отримані результати щодо розв'язання окресленої проблеми дали підстави для формулювання таких **висновків**:

1. На основі теоретичного аналізу проблеми з'ясовано, що сутність формування окремих сторін компетентності фахівців висвітлено у філософських, психологічних і педагогічних наукових джерелах. Проте особливості формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів залишаються недостатньо дослідженими, що і зумовило актуальність обраної проблематики.

Визначено, що формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики базується на принципах: педагогічної спрямованості цілей, завдань і змісту практичної підготовки; безперервності її організації; забезпечення комплексного характеру, диференціації та індивідуалізації і передбачає застосування діяльнісного, компетентнісного, особистісно орієнтованого, рефлексивного, антропологічного підходів.

У ході проведеного дослідження уточнено сутність понять “професійна компетентність майбутнього вчителя”, що тлумачиться як сукупність професійних знань, умінь і навичок, важливих якостей особистості, її прагнення на високому рівні здійснювати

навчально-виховну, науково-методичну й соціально-педагогічну діяльність, що передбачає регулювання свого професійного становлення.

“Педагогічна практика майбутніх учителів” визначена як *складова* професійної підготовки, *форма* набуття та закріплення теоретико-методологічних, методичних, психолого-педагогічних, філософських, валеологічних та інших знань, умінь і навичок щодо організації навчання, виховання та розвитку учнів (фізичного, інтелектуального, морально-вольового, художньо-естетичного, трудового, креативного), *засіб* підвищення рівня зацікавленості педагогічною діяльністю.

Встановлено взаємозалежність між професійною компетентністю та педагогічними здібностями, знаннями, вміннями, навичками та професійними якостями вчителя, теоретичною і практичною підготовкою до педагогічної діяльності.

Доведено, що педагогічна практика забезпечує оволодіння студентами основними формами організації навчально-виховної роботи, функціями педагогічної діяльності вчителя, сприяє закріпленню знань, умінь і навичок, набутих у процесі навчання у вищому навчальному закладі, а також формуванню професійних та особистісних якостей фахівця, необхідних для подальшої ефективної професійної діяльності.

2. Визначено, що структурними компонентами професійної компетентності особистості є мотиваційний, змістово-операційний та рефлексивний. Мотиваційний компонент є стрижневим у структурі професійної компетентності та передбачає сформованість духовного світу особистості – потреб, інтересів, прагнень до здійснення педагогічної діяльності на високому науково-методичному рівні, що вимагає застосування фахових знань, умінь і навичок у реальному навчально-виховному процесі.

Змістово-операційний компонент передбачає наявність знань (методологічно-філософських, теоретичних, спеціальних), умінь (діагностично-прогностичних, організаційно-регулятивних, контрольних-коригуючих, фахових – гностичних, конструктивних, організаторських, комунікативних, прикладних) і навичок педагога, його професійно значущих якостей (педагогічний оптимізм, відсутність страху перед дітьми, вміння володіти собою, відсутність емоційного напруження, наявність таких вольових якостей, як цілеспрямованість, самовладання, рішучість).

Рефлексивний компонент професійної компетентності відображає уявлення педагога про себе, особистісні якості та результати діяльності; це також самооцінка, яка формує навички самоаналізу власної діяльності.

Обґрунтовано думку про функціональні взаємозв'язки між усіма структурними компонентами професійної компетентності майбутніх учителів.

3. У ході експериментального дослідження визначено критерії, показники та рівні

сформованості мотиваційного, змістово-операційного та рефлексивного компонентів професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики. Критерієм сформованості мотиваційного компонента визначено: наявність інтересу до професії вчителя, потреба підвищити рівень професійної компетентності, задоволення від проходження педагогічної практики та результатів діяльності. Показниками за мотиваційним критерієм визначено: наявність підвищеного інтересу до педагогічної професії, спрямованість на засвоєння нових знань з психолого-педагогічних та фахових дисциплін, удосконалення набутих умінь і навичок; висока активність і самостійність у навчальній діяльності, прагнення досягати успіхів та високих результатів у педагогічній діяльності.

Критерієм сформованості змістово-операційного компонента професійної компетентності майбутніх учителів є здатність до оволодіння професійно важливими знаннями, вміннями, розвитку професійно важливих якостей, застосування активних методів навчання. До показників зазначеного критерію віднесено: виражену потребу реалізувати здібності в педагогічній діяльності, високу активність в оволодінні професійно важливими знаннями й уміннями, розвиток професійно важливих якостей, спрямованість на навчання, виховання та розвиток учнів, орієнтацію на творчість, застосування активних методів навчання.

Сформованість рефлексивного компонента професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів визначалася наявністю орієнтації у своїх інтересах, можливостях і здібностях, самооцінки, здатності до самостійного визначення мети діяльності відповідно до можливостей. Показниками цих критеріїв є: усвідомлена орієнтація студентів у власних можливостях і здібностях; сформованість умінь дати адекватну та стійку самооцінку, співвіднести вимоги педагогічної професії з індивідуальними особливостями; стабільність педагогічної діяльності, реалізація можливостей, розвинена здатність до коригування власної діяльності.

Охарактеризовано високий, середній та низький рівні професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

На основі виокремлення критеріїв, показників і рівнів професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів визначено ступінь її сформованості, що дозволило виявити недостатньо виражені показники. Зазначене передбачало вибір таких організаційно-методичних умов, форм, методів і прийомів педагогічної практики, впровадження яких вплинуло б на позитивну динаміку формування зазначеної компетентності.

4. У процесі формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів під час організації педагогічної практики розроблено авторську модель,

яка включає взаємопов'язані елементи навчально-виховного процесу, що забезпечують формування у студентів професійної спрямованості та інтересу до педагогічної діяльності, професійно значущих особистісних якостей, знань, умінь і навичок, необхідних для успішного здійснення педагогічного процесу в школі, умінь і навичок адекватної самооцінки власної діяльності й оцінки діяльності учнів.

Відзначено, що процес формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики успішно здійснюється за таких організаційно-методичних умов: удосконалення процесу організації педагогічної практики, орієнтованої на формування професійної компетентності майбутніх учителів; реалізації особистісно орієнтованого підходу; формування аналітичних умінь майбутніх учителів у ході науково-дослідної роботи.

Експериментальна перевірка ефективності реалізації авторської моделі засвідчила, що в експериментальних групах формування мотиваційного, змістово-операційного та рефлексивного компонентів професійної компетентності відбувається на основі реалізації наступності цілей, доцільного, науково обґрунтованого добору змісту, принципів, ефективних організаційних форм та методів.

5. Розроблено методичні рекомендації “Педагогічна практика як чинник підвищення професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів”, програму безперервної практики, систему завдань для студентів, облікову документацію, впровадження яких підвищує рівень організації процесу професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів, сприяє формуванню їхньої професійної компетентності.

Розроблене організаційно-методичне і програмне забезпечення практичної підготовки майбутніх учителів початкових класів упроваджено в навчально-виховний процес вищих педагогічних навчальних закладах різних регіонів України.

Узагальнений аналіз отриманих результатів засвідчує, що визначені завдання дослідження реалізовано, мету досягнуто, одержані наукові висновки мають суттєве значення для теоретичної та практичної підготовки майбутніх учителів початкових класів. Запропонована модель та визначені організаційно-методичні умови формування професійної компетентності майбутніх учителів можуть використовуватися викладачами педагогічних коледжів, інститутів, університетів для підготовки студентів до професійної діяльності.

Проведене дослідження дає можливість на якісно новому рівні розв'язувати проблему формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики. Однак, його результати не вичерпують усієї повноти висвітлення і не претендують на всебічне розкриття означеної проблеми.

До перспективних напрямів подальших наукових пошуків віднесено: теоретико-

методичне вирішення проблеми творчого застосування професійних умінь у педагогічній діяльності майбутніх учителів різних профілів; теоретична розробка проблеми активізації процесів мотивації педагогічної спрямованості студентів на професійну діяльність, оптимізації змісту і засобів професійної підготовки майбутніх фахівців в умовах ступеневої освіти.

Основні положення дисертаційного дослідження відображено в таких одноосібних публікаціях:

Статті в провідних фахових виданнях:

1. Кара С. І. Психолого-педагогічні аспекти практики студентів / С.І. Кара // Збірник наукових праць БДПУ (Педагогічні науки). – Бердянськ : БДПУ, 2006. – № 1. – С. 171–178.

2. Кара С. І. Організація керівництва педагогічною практикою – важлива умова формування професійної компетентності студентів / С. І. Кара // Рідна школа. – 2006. – № 6. – С. 11–13.

3. Кара С. І. Педагогічна творчість – найвищий рівень педагогічної майстерності, умова формування професійної компетентності студентів університету / С. І. Кара // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : [зб. наук. праць]. – Запоріжжя, 2006. – Вип. 39. – С. 160–168.

4. Кара С. І. Загальнонаукові підходи до організації науково-дослідної діяльності студентів у процесі проходження педагогічної практики / С. І. Кара // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : [зб. наук. праць]. – Запоріжжя, 2007. – Вип. 42. – С. 20–24.

5. Кара С. І. Особистісна орієнтація педагогічної практики як умова формування професійної компетентності майбутніх учителів / С. І. Кара // Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Херсон, 2007. – Вип. 44. – С. 225–228.

6. Кара С. І. Деякі аспекти формування професійної компетентності в майбутніх учителів / С. І. Кара // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : наукова монографія / [за ред. проф. Єрмакова С. С.]. – Харків : ХДАДМ (ХХП), 2007. – № 9. – С. 67–73.

7. Кара С. І. Структура процесу формування професійної компетентності в майбутніх учителів / С. І. Кара // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : наукова монографія / [за ред. проф. Єрмакова С.С.]. – Харків : ХДАДМ (ХХП), 2007. – № 10. – С. 56–62.

8. Кара С. І. Готовність студентів університету до педагогічної діяльності / С. І. Кара // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту :

наукова монографія / [за ред. проф. Єрмакова С.С.]. – Харків : ХДАДМ (ХХП), 2007. – № 12. – С. 86–90.

9. Кара С. І. Особливості структури особистості майбутнього вчителя / С. І. Кара // Збірник наукових праць БДПУ (Педагогічні науки). – Бердянськ : БДПУ, 2008. – № 3 (Ч. 2). – С. 158–162.

10. Кара С. І. Формування аналітичних умінь майбутніх учителів початкових класів під час педагогічної практики як умова розвитку рефлексивності / С. І. Кара // Збірник наукових праць БДПУ (Педагогічні науки). – Бердянськ : БДПУ, 2010. – № 2. – С. 129–133.

11. Кара С. І. Педагогічна практика як засіб формування професійної компетентності майбутніх учителів / С. І. Кара // Збірник наукових праць БДПУ (Педагогічні науки). – Бердянськ : БДПУ, 2011. – № 2. – С. 118–122.

Інші публікації

12. Кара С. І. Педагогічна практика як складовий компонент особистісно-зорієнтованої професійної підготовки студента / С. І. Кара // Особистісно-орієнтований підхід до організації навчально-виховного процесу: проблеми та пошуки : тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. – Бердянськ : БДПУ, 2005. – С. 94–97.

13. Кара С. І. Педагогічна практика як засіб формування готовності майбутніх учителів до пошукової та інноваційної діяльності / С. І. Кара // Організація навчально-виховного процесу у вищій школі в світлі входження України в європейський освітній простір : тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. – Бердянськ : БДПУ, 2006. – С. 25–28.

14. Кара С. І. Становлення і розвиток системи практичної підготовки майбутніх учителів початкової школи в ХІХ ст. / С. І. Кара // І Корфівські педагогічні читання : тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. – Бердянськ : БДПУ, 2007. – С. 15–16.

15. Кара С. І. Готовність до педагогічної діяльності як підґрунтя формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів / С. І. Кара // ІІ Корфівські педагогічні читання : тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті М. О. Корфа. – Бердянськ : БДПУ, 2009. – С. 36–38.

16. Кара С. І. Педагогічна практика як чинник підвищення професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів (методичні рекомендації для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / С. І. Кара. – Бердянськ : БДПУ, 2009. – 100 с.

17. Кара С. І. Система формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики. / С. І. Кара // ІV Корфівські педагогічні читання : тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. – Бердянськ : БДПУ, 2010. – С. 47–50.

18. Кара С. І. Педагогічна практика у системі становлення і розвитку вищої школи / С. І. Кара // V Корфівські педагогічні читання : тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. –

Бердянськ : БДПУ, 2011. – С. 57–60.

АНОТАЦІЯ

Кара С.І. Формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, 2012.

Дисертація присвячена проблемі формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики. Проаналізовано стан її розробки в педагогічній теорії та освітній практиці. Визначено специфіку професійної підготовки майбутніх учителів у процесі педагогічної практики. Виокремлено сучасні підходи до формування професійної компетентності майбутніх учителів. Уточнено базові поняття дослідження. Розроблено, теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено ефективність моделі та організаційно-методичних умов формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики; визначено критерії, показники та рівні професійної компетентності. Основні результати дослідження впроваджено у навчально-виховний процес вищих педагогічних навчальних закладів України.

Ключові слова: професійна компетентність, формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів, структура професійної компетентності, педагогічна практика майбутніх учителів початкових класів.

Кара С. И. Формирование профессиональной компетентности будущих учителей начальных классов в процессе педагогической практики. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Житомирский государственный университет имени Ивана Франко, Житомир, 2012.

На основе теоретического анализа базовых понятий диссертационной исследования сделан вывод, что в педагогической теории существуют разные трактовки понятия “профессиональная компетентность будущего учителя”. Указано, что большинством ученых “профессиональная компетентность” рассматривается как форма выполнения педагогом профессиональных функций, свободное владение системой педагогических знаний, умений и навыков.

В исследовании профессиональная компетентность будущего учителя определяется как совокупность профессиональных знаний, умений и навыков, профессионально значимых

качеств личности, её желание на высоком уровне осуществлять учебно-воспитательную, научно-методическую и социально-педагогическую деятельность, способность к самооценке личностных свойств и качеств, а также регулирование процесса профессионального становления. Выяснено, что структурными компонентами профессиональной компетентности является мотивационный, содержательно-операционный и рефлексивный.

Мотивационный компонент предусматривает сформированность потребностей, интересов, желаний к осуществлению педагогической деятельности на высоком научно-методическом уровне.

Содержательно-операционный компонент включает наличие знаний, умений и навыков, профессионально значимых качеств.

Рефлексивный компонент отображает представление педагога о себе, личностные качества и результаты деятельности; это также самооценку, которая формирует навыки самоанализа собственной деятельности.

Выяснено, что усовершенствование подготовки педагогических кадров зависит не только от профессиональной ориентации студентов, но и от организации их подготовки к будущей деятельности, в частности, в процессе педагогической практики.

На основе анализа историко-педагогического опыта развития высшей школы определено то, что проблема практической подготовки будущих учителей является важной на разных этапах профессионального образования и требует поиска новых путей её организации и проведения.

Обосновано мнение, что педагогическая практика будущих учителей является формой приобретения и закрепления теоретико-методологических, методических, психолого-педагогических, философских, валеологических и других знаний, умений и навыков организации обучения, воспитания и развития учащихся, а также формой повышения уровня интереса к педагогической деятельности и развития аналитической деятельности.

С целью обеспечения эффективного формирования профессиональной компетентности будущих учителей начальных классов во время педагогической практики разработаны соответствующие организационно-методические условия: усовершенствование процесса организации педагогической практики; реализация личностно ориентированного подхода к формированию профессиональной компетентности; формирование аналитических умений будущих учителей в процессе организации научно-исследовательской работы.

В результате исследования теоретически разработана и обоснована модель, реализация которой направлена на формирование всех компонентов и составляющих профессиональной компетентности будущих учителей начальных классов.

Выяснено, что организационная система прохождения педагогической практики

студентами университета предусматривает такие виды: в детских оздоровительных лагерях, наблюдение за учебно-воспитательной работой учителя-классовода, учебно-воспитательная и производственная в школе, каждая из которых является логическим этапом в профессиональном становлении будущих учителей, поступательно и комплексно формирует все составляющие профессиональной компетентности.

В результате формирующего этапа эксперимента доказано, что педагогическая практика обеспечивает поэтапное формирование мотивационного, содержательно-операционного и рефлексивного компонентов профессиональной компетентности, что предполагает реализацию поступательности целей, заданий, содержания, организационных форм и методов.

Определены перспективы последующих научных поисков, среди которых выделены такие как: теоретико-методическое решение проблемы творческого применения профессиональных умений в педагогической деятельности будущих учителей различных профилей, активизация процессов мотивации педагогической направленности студентов на профессиональную деятельность, оптимизация содержания и средств профессиональной подготовки будущих специалистов в условиях ступенчатого образования.

Основные результаты исследования внедрены в учебно-воспитательный процесс высших педагогических учебных заведений Украины.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, формирование профессиональной компетентности будущих учителей начальных классов, структура профессиональной компетентности, педагогическая практика будущих учителей начальных классов.

Kara S.I. Forming of primary school teachers' professional competence during pedagogical practice. – Manuscript.

Thesis on competing a scientific degree of a Candidate of Pedagogical Sciences by the specialty 13.00.04 – theory and methodology of professional education. – Zhytomyr state university after Ivan Franco, Zhytomyr, 2012.

Dissertation deals with the problem of forming of primary school teachers' professional competence during pedagogical practice. The state of researched problem elaboration in pedagogical theory and educational practice has been analyzed, specificity of future primary teachers' professional training during the pedagogical practice has been determined, the modern approaches to future school teachers' professional competence have been distinguished, the basic research notions have been defined, the complex and organizational and methodical conditions for forming of future primary school teachers' professional competence have been theoretically

substantiated and experimentally tested during pedagogical practice, the criteria, indices and level of graduating students' professional competence have been marked out. The basically results of the research have been applied in educational process of higher educational pedagogical institutions.

Key words: professional competence, forming of future primary school teachers professional competence, structure of professional competence, pedagogical practice of future primary school teachers.